IL-BIDWI

FOLJU MAĦRUĠ DARBTEJN FIX-XAHAR MID-DIPARTIMENT TAL-BIEDJA

Editur, C. Zammit-Marmarà M.B.E.

Nru. 56 — IL-ĦAMIS, IL-15 TA' MARZU, 1945. — Nru. 56

ĦABIB IL-BIDWI

(C. Zammit-Marmara, M.B.E.)

WAĦDA mill-iżjed friegħi importanti tad-Dipartiment tal-Biedja hi t-taqsima Veterinarja, jiġifieri dik it-taqsima li għandha x'taqsam l-iżjed mal-mard ta' l-annimali tar-raba'.

Sewwa sew bħalma l-bniedem ikollu bżonn it-tabib fil-mard tiegħu, hekk ukoll l-annimali jinħtiġilhom it-tabib fil-mard tagħhom.

Ix-xjenza tinsab miexja b'pass imgħaġġel, iżda l-iskop baqa' dejjem "li tilqa' l-mard minn qabel hu aħjar mill-kura", jew kif igħid il-Malti "Aħjar ħarba minn karba", jiġifieri li f'kollox hu bil-bosta aħjar li wieħed juża dawk il-mezzi kollha li fix-xjenza tgħallimna biex iħares ruħu mill-mard, milli wieħed ifittex mediċini u rimedji oħra biex ifiq wara li jimrad. Dan il-prinċipju hu bil-bosta meħtieġ fil-kas ta' l-annimali.

U bħalma t-tobba l-lum ifittxu b'mezz ta' tilqim u ta' injezzjonijiet li jħarsu lill-bniedem minn bosta mard, hekk u xejn inqas hemm tilqim għall-annimal biex iħarsuh minn mard li jista' jiswa lill-bdiewa telf ta' somom kbar ta' flus kull sena.

Il-bniedem għandu t-tilqim kontra l-ġdiem, kontra t-tifojde u kontra mard ieħor; hekk ukoll il-lum hemm tilqim għall-majjali, tiġieġ u annimali tar-raba', biex iħarishom mill-mard, bħalma hi l-marda ta' l-iskorfina fuq il-majjali.

Il-bdiewa tagħna l-lum fehmuha biżżejjed li jinħtieġ jinqdew wisq iżjed bit-tabib ta' l-annimali — il-Veterinarju tal-Gvern. F'xi mard il-Gvern jordna t-tilqim ta' l-annimali biex jiffranka t-tixrid tal-mard. F'pajjiżi oħra dan is-servizz ifittxuh il-bdiewa stess, u mhux biss ifittxuh, iżda jħallsu għalih ukoll.

Hawn Malta l-bidwi iffortunat li ħafna mix-xogħol jista' jiksbu mingħajr ħlas. Il-Gvern għandu żewġ tobba veterinarji, it-tnejn iħobbu lill-bdiewa u jaħdmu bi ħrara kbira u huma dejjem lesti biex igħinu lill-bidwi f'dak kollu li jkollu bżonn.

Il-bdiewa għandhom ikollhom fiduċja qawwija f'din il-fergħa hekk meħtieġa tad-Dipartiment, u għandhom dejjem iqisu lil dawn iż-żewġ tobba bħala tnejn mill-egħżeż ħbieb tagħhom.

AVVIŻ LILL-BDIEWA

KUNTRATTI TA' ĦXEJJEX GĦAŻ-ŻERRIEGĦA

Id-Dipartiment tal-Biedja sejjer jagħti xi kuntratti ta' ħxejjex għaż-żerriegħa. Dawk kollha li għandhom mill-prodotti msemmijin hawn taħt, u li jridu iħallu l-wiċċ għaż-żerriegħa, għandhom jinkitbu għand l-Uffiċjal Distrettwali tal-Biedja, jew jiktbu lid-Direttur tal-Biedja, il-Għammieri, il-Marsa.

Il-ħxejjex, li tagħhom tinħtieġ żerriegħa, huma dawn: **Fiġel, Zfunnarija, Nevew, Pitravi, Krafes u Ħass.**

IL-KITBA TA' L-UĊUĦ TAR-RABA' U TAL-BHEJJEM

(O. Paris, M.B.E., B.Sc. [Hort.])

Il-Kitba ta' din is-Sena

FL-AĦĦAR Ħadd ta' dan ix-xahar, jiġifieri fil-25 ta' Marzu, sejra tibda l-kitba ta' l-uċuħ tar-raba' u tal-bhejjem tal-bdiewa; u tkompli sejra fiż-żewġt Iħdud ta' wara jew iżjed, skond il-kobor tar-raħal. **Kull bidwi u kull bniedem li huwa miktub b'nofs tomna raba' jew iżjed huwa obbligat li jmur jagħmel din il-kitba, iżda m'għandux imur jagħmilha qabel ma jasallu avviż bil-miktub mid-Dipartiment tal-Biedja. F'dan l-avviż ikun hemm miktubin il-ġurnata, il-ħin u l-post li fihom għandu jmur il-bidwi.**

Id-Dipartiment tal-Biedja jieħu ħsieb li **għal kull Ħadd tal-kitba jsejjaħ numru ta' bdiewa li jkunu jistgħu jlaħħqu magħhom l-iskrivani mingħajr għaġla żejda u mingħajr ma jħallu nies jistennew iżżejjed. Aħjar hekk, milli tħalli l-bdiewa jiġu meta jridu u tissogra li jistgħu jiġu ħafna nies f'salt li l-iskrivani ma jkunux jistgħu jlaħħqu magħhom sewwa u b'hekk jibqgħu ħafna jistennew żmien twil u forsi ma jinqdewx. Il-post tal-kitba jkun l-Għassa tar-raħal jew post ieħor fil-qabda tar-raħal, sabiex kif sar fis-sentejn ta' qabel, il-bidwi jkun jista' jagħmel din il-kitba fir-raħal tiegħu stess.**

Mela meta jasallek l-avviż mid-Dipartiment tal-Biedja, aqrah tajjeb jew qabbad min jaqrahulek; u żomm f'moħħok il-Ħadd imsemmi fl-avviż, il-ħin u l-post li fihom għandek tmur tikteb l-uċuħ tar-raba' u l-bhejjem. **Tinsiex tieħu miegħek il-Biljett tar-Raba' u tinsiex li għandek tmur inti li rċevejt l-avviż u mhux tibgħat lit-tifel jew lil ħaddieħor minn flokok. Ikteb is-sewwa għaliex hekk jixraq u għaliex ma titlef xejn.**

X'isir mill-Kitba tal-Bdiewa

Meta jkunu ġew il-bdiewa kol'ha jiktbu, id-Dipartiment jaqbad igħodd il-kitba **ta' kull raħal ta' Malta u Għawdex u hekk ikun jaf f'kull raħal kemm-il tomna raba' hemm miżrugħin patata, qamħ, tadam u uċuħ oħra u jkun jaf ukoll kemm hemm majjali, baqar u bhejjem oħra f'kull raħal.** Imbagħad, tingħadd il-kitba ta' l-irħula ta' Malta kollha f'salt sabiex wieħed ikun jaf f'Malta kemm hawn tmien minn kull wiċċ u kemm bhejjem hawn minn kull ġens. Tingħadd ukoll il-kitba ta' l-irħula t'Għawdex biex ikun hemm ukoll mera tal-biedja ta' Għawdex. F'l-aħħar jingħaddu l-uċuħ u l-bhejjem ta' Malta ma' ta' Għawdex sabiex inkunu nafu x'uċuħ u x'bhejjem hawn f'dawn il-Gżejjer.

Għidut li m'għandniex nemmnuhom

Mela naraw li din il-kitba ssir mhux tant biex il-Gvern ikun jaf x'għandu kull bidwi, iżda iżjed biex ikun jaf il-biedja ta' kull raħal u ta' kull Gżira fiex tikkonsisti. Jekk għad baqa' min jaħseb li din il-kitba ssir biex il-Gvern jieħu xi wċuħ jew xi bhejjem minn għand il-bidwi, aħjar iħares ħarsa ma' dwaru u jara li m'għadniex kif konna sentejn ilu. Qamħ u xgħir m'għadhomx jinġabru; bhejjem m'għadhomx jinqatlu ħlief bil-volontà tas-sidien tagħhom; il-bidwi qiegħed jiżra' u jrabbi li jrid: il-patata u l-basal mitluqin fis-suq libru; kontroll fuq il-ħaxix u l-frott ftit baqa' u l-ftit li baqa' sejjer jispiċċa fl-aħħar ta' April ħlief għal dak li huwa kontroll ta' irkantijiet u kontijiet fil-pitkaliji. Jekk imbagħad hawn xi ħadd li jaħseb li din il-kitba tista' sservi għal xi taxxa fuq il-bidwi, dan la jkun jifhem fil-biedja u lanqas fit-taxxi. Ma jifhimx fil-biedja għaliex ma jafx li kitba bħal din issir, tista' tgħid, fid-dinja kol'ha, gwerra u mhux gwerra, għal l-istudju u tmexxija tal-biedja. Ma jifhimx fit-taxxi l-ewwelnett għaliex it-

taxxi ma jsirux bil-moħbi u t-tieninett għaliex taxxi kien hawn qabel ma konna nafu bil-kitba tar-raba'; u jekk għandhom isiru, hemm mezzi wisq aħjar mill-kitba ta' l-uċuħ biex isiru. Din tat-taxxi hi ħmerija li m'hemmx għalfejn nitilfu żmien iżjed fuqha.

X'tiswa din il-Kitba

Nerġgħu issa mmorru fuq il-pont x'tiswa din il-kitba ta' uċuħ u tal-bhejjem. Id-Dipartiment tal-Biedja hemm bżonn li jkun infurmat kemm jista' jkun fuq il-biedja, bħalma Dipartimenti oħra tal-Gvern jżommu ruħhom infurmati fuq ix-xogħlijiet li għandhom x'jaqsmu magħhom. Is-Sanità tikteb kemm jitwieldu u jmutu nies u kemm il-kas ikun hawn ta' mard serju jew li jittieħed; id-Dwana tagħmel rapport kull sena kemm tidħol u kemm toħroġ merkanzija ta' kull xorta; u kull Dipartiment jiġbor u jgħodd u jistudja dak li jinteressah. Id-Dipartiment tal-Biedja ma jistax jaħseb u jistudja kwistjoni fuq l-inbid, jekk ma jafx kemm hawn dwieli. Ma jistax jitħaddet fuq safar ta' prodotti, jekk ma jafx kemm hawn raba' miżrugħ patata u basal. Kif jista' jikkalkula kemm għandu jitlob ġwież minn barra jekk ma jarax kemm hawn bhejjem fil-pajjiż u jekk ma jikkunsidrax kemm hawn raba' miżrugħ għalf u ġwież? Jista' jgħid lill-Gvern biex iżid jew inaqqas fl-importazzjoni ta' prodotti minn barra jekk ma jqisx xi prodotti jagħmel il-pajjiż?

F'ħarġa oħra nfisser xi swiet s'issa l-kitba ta' l-uċuħ u l-bhejjem għad-Dipartiment tal-Biedja.

IT-TAĦSIR AĦMAR TAL-PATATA

(*C. Zammit-Marmarà M.B.E.*)

IL-MARDA tat-*Taħsir Aħmar* (*Phytophthora Erythroseptica)* dehret l-ewwel darba fl-Irlanda fl-1909, u hi magħrufa ħafna f'dak il-pajjiż, għaliex xi minn daqqiet tagħmel ħsara kbira. Il-marda xterdet ukoll fl-Iskozja u f'xi postijiet ta' l-Ingilterra. Billi aħna nġibu ż-żerriegħa minn dawn l-artjiet, u billi din il-marda hi marda bizzejjed serja u tista' tagħmel ħsara iżjed milli tagħmel il-marda tal-ġlata, jaqbel ħafna li aħna nagħmlu dak li nistgħu biex ma nħalluhiex tixtered f'artna wkoll.

It-"*Taħsir Aħmar*" jiġi minn fungu li jixbah ħafna lil dak tal-marda tal-ġlata. Iżda fil-waqt li l-fungu tal-marda tal-ġlata jagħmel iż-żerriegħa *(spori)* fuq il-weraq, u jmiss il-wiċċ tal-patata fuq il-faxxina, iż-żerriegħa jew spori tat-*Taħsir Aħmar* tibqa' fil ħamrija, u b'hekk tista' tmiss il-wiċċ li jinżamm wara. ukoll jekk iż żerriegħa tal-patata tkun safja. Dan juri bid-dieher biżżejjed li fejn tidher din il-marda jinħtieġ li għal xi żmien ma terġax tingema' patata, għaliex inkella l-marda tkompli tiżdied u tixtered. Barra min dan, il-patata mimsusa b'din il-marda eqridha minnufih.

Il-marda tibda fuq l-għelieqi, meta dawn jibdew iħaxxnu, u malajr tista' tixtered ma' l-għalqa kollha. L-effett fuq il-faxxina jidher fl-aħħar, u xi minn daqqiet jidher hekk tard li l-bdiewa jaħsbu illi l-patata waslet għal qlugħ. Il-faxxina ta' patata marida, iżda tista' tingħaraf għaliex tisfar u *tidbiel.*

Meta l-patata marida tinqala', fid-dehra turi li hija tajba u b'saħħitha, iżda jekk wieħed jagħfasha daqsxejn b'subgħajh, minnha joħroġ bħal ilma maħmuġ. Il-patata hekk mimsusa ma tiswa għalxejn, u tibqa' sakemm titħassar għal kollox. Meta l-marda tkun ħadet kmieni fuq il-patata, dan l-ilma jibda ħiereġ minnha meta hi tkun għadha fl art. u wieħed malajr jinduna bih jekk il-patata tinqala' fix-xott, għaliex isib il-ħamrija mwaħħla magħha.

Jekk fil-bidu tal-marda, patata mimsusa tiġi maqsuma fi tnejn. u l-wiċċ maqsum jitqiegħed fid-dawl, din wara ftit minuti tiħmar, u wara xi nofs siegħa ssir lewn aħmar salamun sewdieni; jekk tħalliha iżjed fid-dawl, din bil-mod il-mod tibda tiswied. sakemm issir sewda għalkollox.

Minn hekk. il-marda tawha l-isem ta' "Taħsir Aħmar". Billi bħalma għedna din il-marda tibda u tkompli fuq l-għekiedi taħt wiċċ it-trab, l-ebda bexx ma hemm biex iwaqqaf il-marda, u barra milli wieħed jitlef il-prodott kollu, il-għalqa fejn il-patata giet miżrugħa ma tkunx tajba għaż-żrigħ tal-patata, għall-inqas għal xi żmien.

MENDELIŻMU

(*C. Zammit-Marmarà, M.B.E.)*

X'INHU L-"MENDELIŻMU"

DAN is-suġġett hekk importanti u interessanti kiber tant li jista' wieħed jikklassifikah bħala xjenza fih innifsu. Huwa ġie stabbilit mill-abbati Moravjan, G. J. Mendel, li kien joqgħod fi Brunn, fl-Awstrja, mill-1822 sal-1884. Ix-xogħol meħtieġ tiegħu dwar it-tnissil tal-pjanti, għalkemm dak iż-żmien ma tantx taw kas tiegħu, wara ġie studjat fil-wisa' u ġie wkoll magħruf bl-isem ta' **"Mendeliżmu"**. Mendel, li kien jagħmel ix-xogħol kollu fil-ġnien tal-Monasteru, osserva illi l-pjanti miż-żerriegħa jiżviluppaw l-istess karattri tal-pjanti li minnhom ġew imnisslin; meta waħda mill-pjanti tiddakkar minn pjanta oħra ta' l-istess razza. iżda li għandha karattri xort'oħra, allura l-pjanti miż-żerriegħa jiġu mħalltin u jiżviluppaw karattri li huma fiż-żewġ pjanti li minnhom ġew imnisslin; barra minn dan, il-pjanti ma jiġux kollha jixxiebhu, iżda biċċa minnhom jiġbdu lejn waħda mill-pjanti u oħrajn lejn oħra.

Pjanti minn din ix-xorta jissejħu **"ibridi"** u b'esperimenti li Mendel għamel fuq il-pjanti tal-piżelli bil-paċenzja u bil-għaqal li kien jinħtieġ, huwa sab illi dan it-tibdil li jiġri fil-pjanti "ibridi" ma hux riżultat ta' **"kumbinazzjoni"**, iżda hu regolat definitivament minn liġijiet tan-Natura. Biż-żmien, Mendel sar jaf il-liġijiet hekk tajjeb, illi huwa kellu l-ħila jibdel, kważi kif irid, il-karattru kollu ta' pjanta. Ir-riżultati li hu ħa mill-esperimenti tiegħu kienu ta' preġju kbir għall-umanità, u fil-bidu tas-seklu li aħna fih. tliet botaniċi famużi: Professur Hugo de Vries, Professur Tschermak u t-Tabib C.E. Correns, fehmu kemm jiswa x-xogħol ta' Mendel u bdew jistudjawh u jxerrduh, u minn dak iż-żmien 'il hawn din ix-xjenza hekk sabiħa ġiet iżjed imxerrda u żviluppata minn xjenzjati kbar ma' kull naħa tad-dinja.

IL-KARATTRI TAL-PJANTI

Iżda l-liġijiet tal-"ibridiżmu" (tnissil differenti) m'humiex sempliċi daqs kemm wieħed għall-ewwel jaħseb. Bħallikieku, nissoppoņu illi pjanta għolja tiġi mnissla minn pjanta baxxa ta' l-istess "speċi", it-tnissila tal-"pjanta għolja raġel" tmil lejn il-pjanti mnisslin minnha għall-karattru tal-"għoli", filwaqt illi ż-żerriegħa (l-ovajja) tal-"pjanta baxxa omm". tmil in-nisel tagħha għall-qosor. Hawn. naturalment. wieħed jaħseb illi r-riżultat ikun li wieħed jieħu pjanti ta' daqs bejjieni. Iżda dan ma jiġrix għaliex il-pjanti kollha ta' l-ewwel ġenerazzjoni (magħrufa bħala F1). jiġbdu lejn wieħed mill-ġenituri u joħorġu għoljin. sew jekk pjanta baxxa omm titnissel minn missier għoli, u kemm jekk pjanta omm għolja titnissel minn pjanta (missier) baxxa. Il-għoli ta' waħda mill-pjanti huwa għalhekk imsejjaħ **"karattru dominanti"**, filwaqt illi l-qosor tal-pjanta l-oħra (li ma jidhirx fuq l-ewwel ġenerazzjoni) huwa msejjaħ **"karattru reċessiv."**

Issa jekk wieħed jieħu ftit mill-pjanti ta' din l-ewwel ġenerazzjoni (F1) u jdakkarhom minn xulxin, tliet kwarti tan nisel joħorġu għoljin u kwart joħorġu baxxi. B'hekk wieħed jara illi l-"karattru reċessiv" li ma jilhirx fuq pjanti ta' l-ewwel ġenerazzjoni, jitfaċċa fuq biċċa mit-tieni ġenerazzjoni. Sperimenti magħmula għal 25 sena min-nies tas-sengħa fuq dan ix xogħol iwettqu din il-liġi ta' **"tliet kwarti u kwart"** bi preċiżjoni tal-għaġeb.

Meta pjanti tat-tieni ġenerazzjoni (F2) jiġu mdakkrin bejniethom, allura terġa' tinħoloq komplikazzjoni oħra u x'uħud mill-pjanti miż-żerriegħa tagħhom joħorġu għoljin u oħrajn baxxi, iżda l-liġi tal-porporzion (tliet kwarti u kwart) li semmejna fil kas ta' l ewwel ġenerazzjoni issa ma taħdimx u li jiġri jkun dan: żewġ terzi (jew 66 fil-mija) tal-pjanti għoljin tat-tieni ġenerazzjoni (F2) jobdu l-liġi u jagħtu tliet pjanti għoljin għal kull waħda baxxa, u t-terz l-ieħor li jibqa' (jew 33 fil-mija) joħorġu bħall-ġenituri u jagħtu biss pjanti għoljin. Jekk flok pjanti għoljin tat tieni ġenerazzjoni (F2) ikunu ġew imdakkra minn xulxin pjanti baxxi, allura dan it-terz joħroġ kollu pjanti baxxi.

Barra minn dan l-eżempju li semmejt ta' pjanti għoljin u baxxi, karattri oħra ta' pjanti jistgħu jitbiddlu bl-istess maniera u għalkemm it-tibdil li jsir huwa kontrollat minn liġijiet naturali. hemm skopijiet kbar għal esperimenti.

Id-daqs taz-zokk, il-għamla tal-fjur, il-lewn, il-għamla u kulur taż-żerriegħa u ħwejjeġ hekk jistgħu jitbiddlu fuq it-teorija ta' Mendel. Il-lum ibridista tal-pjanti jista' jikseb fjuri ta' lewn, għamla u daqs li ma kinux jafu bihom tletin sena ilu. Bis-saħħa ta' dawn il-liġijiet pjanti ġodda ta' sikwit kienu jidhru fil-katalogi tad-djar li jbigħu ż-żerriegħa.

PREKAWZJONI

Ma hemmx bżonn ngħidu, jinħtieġ li tittieħed attenzjoni kbira meta jkunu jsiru esperimenti tax-xorta li semmejna biex il-pjanti ma jiddakkrux minn xi oħrajn li inti ma tridhomx u allura bħala prekawzjoni, il-fjuri għandhom jingħalqu ġewwa boroż tal-musulina.

RIŻULTATI

Barra mill-karattri li ġa semmejt (lewn, daqs, għamla, ecc.) il-liġi tat-tnissil tista' wkoll tiġi maħduma biex wieħed jikseb pjanti li jifilħu iżjed għall-mard. Ngħidu aħna, il-marda magħrufa bħala "**Curly-top**" kienet dejjem teqred numru kbir ta' tmien ta' raba' bil-pitravi taz-zokkor ġewwa l-Amerika; iżda bis-saħħa tal-liġi tat-tnissil, l-Amerikani kellhom il-ħila jiksbu "pitravi taz-zokkor" li tiflaħ għal din il-marda u hekk salvaw somom kbar ta' flus li l-bdiewa kienu jitilfu kull staġun.

L-istess ħaġa fl-Amerika Ċentrali u l-Indji tal-Lvant, fil-qatgħat kbar ta' raba' bil-Banana, ma hemmx ħaġa li jibżgħu minnha hekk bl-ikreħ daqs il-marda tal-"Panama", li meta tidher darba tixtered bil-ġiri minn sigra għall-oħra u f'qasir żmien teqred is-siġar kollha. Esperimenti għadhom qegħdin isiru f'dawk il-pajjiżi biex jiksbu razza ta' Banana li tkun tiflaħ għal din il-marda li għalila l-ebda kura għad ma nstabet.

TAQTA' JEW MA TAQTAX?

(J. C. Wallace)

AĦNA u nitħaddtu fl-aħħar xhur tas-sena 1943, ma' xi bdiewa magħrufa, rajna li dawn għandhom dubju kbir jekk jaqbilx li wieħed jaqta' l-qalba tal-ħass għal bejgħ u għalhekk iħallu z-zkuk biex jarmu u jipproduċu ż-żerriegħa, drawwa li fil-Palestina u f'xi postijiet oħra tal-Mediterran, irnexxiet ħafna. Għalhekk iddeċidejna li nagħmlu xi esperimenti fuq din il-ħaġa li bihom nistgħu nkunu nafu jekk jaqbel jew ma jaqbilx li wieħed jaqta' sa fejn tidħol il-koltivazzjoni tal-ħass f'Malta.

Fid-9 ta' Diċembru, 1943, żrajna 15-il-xorta differenti ta' ħass u wara mbagħad ħawwilniehom ma' ġenb xulxin fi ħmiemel ta' daqs wieħed fis-26 ta' Frar, 1944. Wara mbagħad ħallejniehom jikbru bħas-soltu, u meta rabbew il-qalba sewwa għal ħabta ta' l-aħħar ta' April, il-qlub ta' madwar nofshom qtajniehom u bagħatniehom għal bejgħ. In-nofs l-ieħor ta' dan il-ħass ħallejniehom jarmu bħas soltu.

Meta wasal iż-żmien li l-kwalitajiet kollha ta' ħass għamlu ż-żerriegħa, din tnaddfet u ntiżnet. Imbagħad saret tabella biex wieħed iqabbel il-pisijiet ta' kull kwalità u sibna dan li sa nsemmu:—

F'għaxar kasijiet. fost ħmistax-il-pjanta, minn pjanti bil-qalba maqtugħa ħadna iżjed żerriegħa milli minn dawk li ma kellhomx il-qalba maqtugħa.

F'erbgħa kasijiet ġara l-maqlub.

F'kas wieħed il-pis kien indaqs.

Meta ħadna l-pisijiet kollha f'daqqa ta' żerriegħa minn pjanti bil-qalba maqtugħa u mhux maqtugħa sibna li hemm divrenzja ta' erbgħa fil-mija favur il-pjanti bil-qalba maqtugħa.

Minn hekk wieħed jista' jara illi mhux biss il qtugħ tal-qalba tal-ħass tfendi għax il-qalba tbigħha għas-suq u fl-istess ħin tieħu ż-żerriegħa, iżda wkoll tkabbar il-pis taż-żerriegħa. Barra minn dan, meta jaqta' l-qalba, il-bdiewi ma jdumx iżjed ma jiġbor iż-żerriegħa, għaliex il-ħassa la taqtagħ'ha l-qalba dlonk tilħaq lill-oħra li ma għandhiex il-qalba maqtugħa. Barra minn dan, naraw li xi ħass ikkabuċċat, bħalma hu l-ħass li jismu "Webb's Wonderful". jagħmel il-qalba hekk iebsa u marsusa illi ħafna minnu ma jiftaħx u dlonk jitħassar jekk inti ma tfellux b'sikkina. Iżda meta wieħed jaqta' l-qalba għandu joqgħod b'seba' għajnejn li ma jaqtax il-qalba 'l isfel wisq b'mod li b'hekk ma jibqagħlhiex l-"għajnejn" minn fejn tarmi.

TAGĦRIF FUQ IL-FRIEFET TAL-PASSA

(Ant. Vella)

HADT gost mhux ftit naqra l-artiklu "Inqaqar fuq il-Biedja" li deher fil-ħarġa ta' "Il-Bidwi" tal-15 ta' Frar, u l-aktar dik il-biċċa li tgħid fuq il-"Farfett l-Abjad". Sewwa sew kif qal il-kittieb, xi snin ikun hawn għadd kbir ta' friefet ta' l-istess kwalità, l-iktar ta' Friefet Bojod, li wieħed ma jkunx jista' jsib tarfhom.

Kif qal il-kittieb, minn xi daqqiet il-friefet jiġu minn pajjiż ieħor għax nafu tajjeb li dawn ipassu xorta waħda bħall-agħsafar, u malajr nindunaw meta jkollna xi passa għax naraw għadd kbir ta' l-istess kwalità ta' farfett f'ħin wieħed, li aktarx il-biċċa l-kbira minnhom ikollhom il-ponot ta' ġwenħajhom ta' quddiem u minn xi daqqiet il-qrun ("antennae") ukoll, imqattgħa, u lewnhom ftit u xejn mitfi mħabba n-nuqqas ta' trab ta' fuq ġwenħajhom li jkunu tilfu bit-taħbit sa ma waslu.

Ma' kull passa minn xi drabi niltaqgħu ma' xi farfett rari għal Malta, li jfettillu jħalli 'l pajjiżu mhajjar mill-oħrajn li ta' kull sena jpassu. F'Mejju tas-sena 1939, għal ħabta tal-għaxra ta' fil-għodu ħriġt fil-ġnien ta' l-Iskola, in-Naxxar, u hemm ilmaħt fil-ġnien kollu, li huwa kbir ġmielu, ħames friefet ("Epinephele janira" — Meadow Brown), erba' nisa, kannella ċari b'tebgħa sewda bil-ħabba bajda fuq kull ġewnaħ ta' quddiem, u raġel, kannella skur ħafna b'tebgħa sewda żgħira bil-ħabba bajda fuq fond kannella ċar, fuq kull ġewnaħ ta' quddiem.

Fis-siegħa u nofs ta' wara nofs in-nhar irġajt ħriġt fil-ġnien u hemm nilmaħ għadd kbir ta' l-istess friefet, bħal dawk li kont rajt qabel, jittajru qishom imġienen mal-ward ta' l-istatiċe; taħt il-bajtar tax-xewk u taħt il-ħitan għad dell qalb il-ħaxix, kien hemm għadd kbir ieħor kollha l-istess Fost dan il-għadd ta' l-istess kwalità nilmaħ farfett rari ħafna ("Satyrus Semele"—Grayling) li qatt ma kien inqabad jew issemma li deher fil-Gżejjer tagħna. Dik kienet passa.

Nhar San Filep, fit-12 ta' Mejju tas-sena 1943, ħriġt ħarġa sa wara l-Iskola u fuq ix-xewk rajt numru kbir ta' baħrijiet kollha ta' kwalità waħda ("Plusia gamma"—Silver Youth) jittajru mal-ward tax-xewk qishom naħal. Kif spiċċajt mill-Iskola u nżilt id-dar, mort sa l-Imrieħel u fuq l-istess pjanta rajt għadd ieħor ta' l-istess baħrija. L-għada rajt naqbad xi ftit minn dawn il-baħrijiet bittama li ninzerta xi waħda ta' speċi oħra li hi forsi rari għal Malta, iżda ma ltqajt ma' l-ebda waħda; dak l-għadd kollu kien telaq. Malajr għadda minn moħħi li dik kienet passa, u hekk kien.

Nhar l-Empire Day, fl-24 ta' Mejju ta' l-istess sena, mort ngħaddi ġurnata l-Imġarr għand il-ħabib tiegħi. issurmast ta' l-Iskola ta' dak ir-raħal kwiet, u għal ħabta tal 10 tlabtu biex iniżżilna sal-Ġnejna. Ħadt il-kopp miegħi bil-ħsieb li hemm ninzerta xi farfett rari. Il-kopp f'idi ta fastidju lil wieħed gabillott li kien qiegħed isaqqi, għax forsi ħaseb li kont sejjer għall-ħut ta' l-ilma ħelu, iżda meta rani nxejjer fl-ajru malajr biddel il-ħsieb u qalli: "Sinjur, kien imissek kont hawn xi ħmistax ilu biex taqbad il-friefet għax shaba, shaba bdew ġejjin minn fuq il-baħar ma' nżul ix-xemx." Jien malajr ftakart fit 12 taxxahar u wettaqt dak li kont ħsibt qabel; u kompla igħid, "mhux l-ewwel darba, Sinjur, li rajna eluf ta' friefet imgħarrqa f'wiċċ l-ilma meta ninżlu nistadu."

Il-passa tal-friefet ħabblet l-imħuħ ta' ħafna nies li

għandhom interess fl-insetti. Naqraw li Dr. C. B. Williams, Chief Entomologist ta' Rothamsted Experimental Station, qrib Londra, ilu jaħdem fuq l-għoxrin sena f'mappa li qed jagħmel u li turi t-toroq li jieħdu l-friefet u insetti oħra li jpassu. Jgħidilna li ħafna friefet ipassu ta' kull sena għall-Mediterran u oħrajn iħallu l-Amerika ta' Fuq u saħansitra jaqsmu l-Atlantiku.

IL-FARFETT TAL-KROMB — L-ABJAD IL-KBIR (PIERIS BRASSICAE) U L-ABJAD IŻ-ŻGHIR (PIERIS RAPAE)

Jekk hawn żewġ kwalitajiet ta' friefet li jħobbu jpassu huma dawn it-tnejn: l-Abjad il-Kbir u l-Abjad iż-Żgħir u kultant iġibu magħhom xi farfett ġdid għal Malta, iżda għadd kbir ta' dawn iż-żewġ friefet fl-istess għalqa jew ġnien ma jfissirx dejjem passa, għax dawn il-friefet iħobbu ħafna l-kumpannija u jħobbu jinġabru flimkien fejn l-iktar li jdoqqilhom. Huma wkoll l-iżjed żewġ friefet komuni li għandna, nistgħu ngħidu li nltaqgħu magħhom qisu s-sena kollha, għax il-ħxejjex, il kruċifieri (ħxejjex tar-razza tal-kromb) sew tal-ġonna u kemm tar-raba' u tax-xagħri li fuqhom jgħix id-dudu ta' dawn iż-żewġ friefet, huma mill-iżjed pjanti komuni li għandna.

Il-pjanta biss mhix biżżejjed, l-istaġun jgħodd ħafna. Il-kesħa u ħafna xita u riħ m'humiex tajbin għalihom, għalhekk insibu għadd kbir minnhom għall-ħarifa u għar-rebbiegħa u f'dawn l-istaġuni l-fosdqa tieħu minn tnax sa ħmistax-il-jum biex tinbidel f'farfett, għalhekk ikollna ħafna minn dawn il-friefet f'dawn iż-żewġ staġuni; iżda jekk tibda dieħla x-xitwa jew is-sajf (meta ma tantx ikun hawn pjanti) allura tieħu fuq ix-xahrejn, sa ma tidħol ir-rebbiegħa jew il-ħarifa.

Minn xi daqqiet staġun ikun iktar bir-risq għal dawn il-friefet, bħalma kienet il-ħarifa li għaddiet. Kulħadd jiftakar kemm għamlet kmieni x-xita u għamlet sewwa li ż-żrieragħ nebbtu kmieni, bħalma huma l-ġarġir, l-eruka salvaġġa u oħrajn ta' l-istess familja. It-tieni bexxa xita kompliet saħħet il-pjanti mhux biss is-salvaġġi, imma wkoll l-oħrajn, bħalma huma dawk tal-pastard, kaboċċi u ġdur, fiġel u ravanell. Għalhekk ikel bix-xeba' għad-dud tagħhom u sħana, dak li riedu dawn il-friefet biex jixxalaw!

Biċċa mis-sajf b'ikel kemm trid għax għamlet ix-xita kmieni u l-istaġun tas-soltu tal-ħarifa — f'dan iż-żmien kollu l-għadd fejn ma ġiex imrażżan mill-ewwel boton, kiber ġmielu għax boton beda jilħaq lill-ieħor u b'hekk l-għadd tad-dud kiber wisq iżjed mis-soltu u msejken dak il-bidwi li ma ħax ħsieb joqtol l-ewwel dud jew jaffeġ l-ewwel bajd safrani minn taħt il-weraq tari, ta' kuljum, għax flok pastard jew kaboċċi sab biss żkuk u ħjut tal-weraq.

Il-ħsara li jagħmel id-dud ta' dawn iż-żewġ friefet hija kbira ferm u hemm bżonn li l-għadd jonqos minn dawn il-Gżejjer. Kulħadd għandu xi għadu u dan id-dud għandu insett ieħor li hu l-għadu tiegħu. Dan huwa l-"Apanteles glomeratus" li għalkemm hi dubbiena żgħira, biex ingħid hekk, teqred ħafna minn dan id-dud billi tbid ġo fih wara li tipparalizzah, ftit sigħat wara l-bajd jinbidel f'"larvae" (dud), li jibdew jieklu mid-dudu stess. Iżda dan l-insett mhux biżżejjed.

Jinħtieġ wieħed jeqirdu jew meta jkun għadu bajd li allura wieħed isibu gzuz gzuz iktarx taħt wiċċ il-werqa; jew inkella bil-bexx ta' soluzzjoni tal-"Clensel" malli jfaqqas u kull ftit ġranet wara.

L-EGHDEWWA TAN-NAHAL

(Jissokta min-Nru. 54)

(C. Sant)

In-Nemel

IN-NEMEL hu għadu kbir tan-naħal li, minn xi darbi, ikollu jħalli ko'lox u jitlaq. Meta jdur għalih b'għadd kbir, in-naħal ma jkunx jista' jitqabad miegħu li jagħilbu mqar jekk huwa jkun qawwi. In-nemel jibda dieħel fil-ġarar jew kaxxi b'ħalel kbar b'mod li jfixklu għal-kol'ox, min jaqbdu minn saqajh, min fi ġwenħajh, u n-naħal jinfixel b'mod li ma jafx x'jibda jagħmel, u jaqta' qalbu tant li xi daqqiet jerħi bejtietu għal kollox. Ġie li n-nemel iġorrlu l-bajd ukoll bħalma rajtu bosta drabi ħiereġ bih.

Meta taraw li n-nemel beda ħiereġ minn xi bejtiet qribfejn hu n-naħal, ħudu ħsieb bixxu l-bejta tan-nemel jew bil-pitrolju jew bil-krisol. Araw li ma tmissux lin-naħal għax malli jmiss miegħu jmut dlonk. U dan ma tridux tagħmluh darba jew tnejn. Kull meta taraw sinjal li hu jibda dieħel miegħu, komplu bixxu bil-pitrolju jew bil-krisol, biex b'hekk ixxebbgħuh u taqtgħulu qalbu b'mod li jkollu jħalli dawk il-bejtiet li jkollu fil-qrib. Ħudu ħsiebu għax jiswielkom; bosta naħal jisfratta b'dan il-*għadu*.

Il-Brimb

Dan hu għadu qawwi tan-nemel. Barra li l-brimb jista' jonsob lin-naħal bix-xibka tiegħu, jiġifieri bil-għanqbuta li b'ha jista' jeqred bosta naħal, il-brimb jista' josrom il-ferħ sħiħ, billi meta jofrogħ ir-reġina tixxeblek u tin-baram fil-għanqbuta; u mingħajr ir-reġina n-naħal ma hu xejn. Xi mindaqqiet jerġa' jmur fuq ommu ħtija ta' dan li qed ingħidu. Għalhekk ħudu ħsieb bla tnikkir xejn, farfru l-għanqbut tas-siġar u kull fejn tarawh in-naħa tan-naħal, għax il-ħsara hija kbira!

Issa, barra minn dan, il-brimb li jagħmel l-għanqbuta, hemm tliet għamliet ta' brimb ieħor. Brimb żgħir, li tnejn minnu jaqbdu ma' għonq in-naħla, u jerdgħulha demmha, u brimb ieħor li hu iżgħar u l-iktar li jagħmel ħsara. Din il-brimba hija xebba, għandha mil-lewn il-wiżagħ; titla' fuq in-naħal, tbid fil-qrib tiegħu għadd kbir ta' bajd li f'qasir żmien jofqos, u jeqred in-naħal. Dan in-nisel ta' brimb ma jagħmilx għanqbut. Joqgħod ma' ġenb in-naħal u ma'li jara n-naħla dieħla jirkibha u jagħmel minnha dak li għidna. Dan il-brimb tagħrfuh billi taraw jaqbeż ħafif kemm tridu! Malli jara li meddejt idek biex toqtlu hu dlonk jaqbeż b'ħeffa ta' sajjetta. Kull fejn tilmħu xi waħda minn dawn id-dwied la tagħtuhiex nifs. L-agħar meta dan il-brimb jidħol man-naħal! U dan jiġri ta' sikwit, u għalhekk xi drabi ngħdu: "*Dan il-ferħ naħal kif mar!*?"

Id-Debba ta' l-Infern

Din għandha għamla ta' ġrat, bil-ġwienaħ u bis-skieken bħalu. Imma ma hix ħafifa għat-tarjan bħalu. Din toqgħod għassa fejn il-bieb u taqbad in-naħla b'saqajha ta' quddiem u tnaqqas ħafna naħal kuljum. Eqirduha kull fejn tarawha.

Qird in-Naħal

Din it-tajra bosta jsejħulha *Qord in-Naħal*, taħsira ta' *Qird in-Naħal*. Din teqred wisq naħal. Din it-tajra tiġi hawn fi ħruġ Marzu u toqgħod magħna tul ir-Rebbiegħa. Jiġi li f'xi snin jiġuna ħafna minn dan it-tajr! Meta jkun ħafna jirvina ħafna naħal. Iżda dawn ma tistax taqbadhom b'idek! Dawn għandhom il ġwienaħ. L-aħjar li nistgħu nagħmlu hi, li kull meta naraw din it-tajra tis-siefaħ fuq l-imġiebaħ nisparawlha ta' sikwit.

Issa barra minn dawn l-insetti u tajr u dwied oħra li semmejna hemm oħrajn li huma għedewwa tan-naħal ukoll. Id-dubbien, għad li ma joqtolx in-naħal, huwa dejjem ta' xkiel għalih, billi jtellfu x-xogħol għax joqgħod jitħabat biex ikeċċih madwar id-dħul.

Mela fuq din il-ħaġa nispiċċa biex ngħidilkom li l-aħjar ħaġa li tagħmlu hi li toqtlu jew tgerrxu kull insett u dud li taraw mal-kaxxi jew ġarar tan-naħal għax huma kollha għedewwa tiegħu. Il quddiem nagħżlu l-egħedewwa l-aktar qliel tiegħu u ngħidilkom wieħed wieħed liema huma biex tagħmlu ħiltkom kollha u teħilsu lin-naħal minnu. Fost l-elementi tan-natura li huma għedewwa ukoll tan-naħal huwa *r-riħ*. Dan huwa għadu tiegħu mill-eqqel; iżda għal dan m'hemmx ħlief ħaġa waħda. Qiegħdu lin-naħal kemm tistgħu f'post kenni biex ir-riħ ma jkagħbrux, għax jekk ikun fejn jaħkmu sewwa r-riħ, qatt ma jkollok naħal b'saħħtu.